

MIKA PEKKOLA

Erich Frommin zenbuddhalainen antikapitalismi

Kun Erich Fromm (1900–1980) kutsui vuonna 1957 joukon psykoanalyttikkoja kotiinsa Meksikon Cuernavacaan hakemaan innoketta zenbuddhalaisuudesta, oli hänellä mielessään muutakin kuin kahden tradition lähentäminen toisiinsa. Fromm oli vakuuttunut, että zen voisi auttaa länsimaisia ihmisiä tunnistamaan kapitalistisen talouden, kultuskulttuurin ja epätasa-arvon negatiivisia seurauksia jokapäiväisessä elämässään. Hän näki zenin vapauttavana käytäntönä, joka voimautti ihmisiä kamppailemaan omien elämänehtojensa hallinnan puolesta. Konferenssin pohjalta syntyneessä tekstissään ”Psykoanalyysi ja zenbuddhalaisuus” Fromm hahmottelee omintakeista ajatustaan zeniläisestä yhteiskuntakritiikistä.

Frankfurtin koulun kriittisen teorian 1930-luvun freudomarxilaisesta synteisistä pitkälti vastuussa ollut Fromm oli saavuttanut toisen maailmansodan jälkeen laajan lukijakunnan moderneja demokraattisia yhteiskuntia, kapitalistista taloutta ja kulutuskulttuuria kritisoivilla kirjoillaan. Esikoisteoksessaan *Pako vapaudesta* Fromm varoitteli taloudellisen epävarmuuden, hierarkkisten rakenteiden ja pinnallisen markkinaindividualismin luovan olosuhteet, joissa ihmiset kokivat vapautensa taakaksi ja luopuivat siitä saavuttaakseen turvallisuutta. *Terveessä yhteiskunnassa* Fromm ruoti länsimaisten kapitalististen yhteiskuntien sairauksia ja hahmotteli siirtymää yhteiskuntaan, joka kun-

nioittaisi humanistisen sosialismin peruseriaatteiden mukaisesti jokaisen ihmisen yksilöllisyyttä, muttei jättäisi ketään markkinoiden armoille. Myyntimenestys *Rakkauden vaikea taito* käsitteli puolestaan rakkauden ja empatian poissaoloa nyky-yhteiskunnissa. Frommin yhteiskuntakritiikin ytimessä on ajatus, että kapitalistinen talous välineellistää elämän ja muuttaa kaiken kauppatavaraksi. Tällaisissa olosuhteissa elävä ihminen ”marssii paikallaan, eläen ja kuollen kuten ne miljoonat esineet, joita hänen yhteiskuntansa tuottaa.”

Paettuaan 1930-luvulla Saksasta kansallissosialismin valtaannousua Fromm saapui Yhdysvaltoihin juuri oikeaan aikaan todistamaan kulutuskulttuurin nousua. Hänen kirjoituksissaan toistuukin huoli siitä, millaisia muotoja inhimilliset suhteet saavat, kun niitä rakennetaan kapitalistisen eetoksen varaan. Talous kasvoi sodan jälkeen ja elämän materiaaliset ehdot tuntuivat olevan paremmassa kunnossa kuin koskaan, mutta pinnallisen hyvinvoinnin alla piili sisäinen tyhjiys, joka ilmeni narsismin, empatian vähenemisen, kilpailun, konformismin ja yksilöllisyyden puuttumisen kaltaisina oireina. Vallitsevalle yhteiskunnalliselle järjestelmälle alkoi nousta vaihtoehtoja vasta 1960-luvun vastakulttuurin myötä.

Ensinäkemältä zenillä ei tuntuisi olevan mitään tekemistä Frommin psykoanalyttisesti suuntautuneen kapitalismikritiikin kanssa. Fromm oli kuitenkin varttunut Frankfurtin ortodoksijuutalaisessa yhteisössä, ja vaikka hän oli erkaantunut marxilaisten ja freudilaisten vaikutteiden inspiroimana aktiivisesta uskonnonharjoittamisesta, rabiinien opetukset jäivät häneen lähtemättömän jäljen. Hän etsikin koko elämänsä vaihtoehtoisia uskonnollisuuden muotoja vakiintuneiden oppien ulkopuolelta. Fromm tutustui buddhalaisuuteen 1930-luvulla, ja kokemus tuntui tukevan hänen ”ateistisen uskonnollisuuden” ajatustaan. Zenissä Fromm arvosti ennen kaikkea sen antiautoritaarisuutta, välittömän kokemuksellisuuden painottamista ja siihen liittyvää älyllistämisen kritiikkiä.

Frommin järjestämässä konferenssissa päärooli oli zenbuddhalaisuuden länsimaihin tuonneella japanilaisella D. T. Suzukilla (1870–1966), jota Fromm arvosti siinä määrin että ehdotti jopa hänelle muuttoa luokseen Meksikon asuntoonsa. Siinä missä Suzuki antoi luennoissaan ja

niiden pohjalta koostamassa kirjoituksessaan yleisesityksen zenbuddhalaisuudesta, Fromm lähti rohkeasti soveltamaan zenä oman ajattelunsa kautta. Frommin tekstiä voidaan pitää zenbuddhalaisen lasien kautta katsottuna johdatuksena hänen ajatteluunsa, ja se sisältääkin kutakuinkin kaikki ne keskeiset ongelmakohdat, teemat ja käsitteet, jotka hänen laajassa tuotannossaan esiintyvät.

Frommin käsitys zeniläisestä antikapitalistisesta yhteiskuntakritiikistä on hänen tulkinnoistaan häkellyttävin ja omaperäisin. Kuinka ihmeessä zen, joka kehottaa ”jättämään kaiken silleen”, voisi toimia yllykkeenä kumoukselliselle yhteiskunnalliselle toiminnalle, jonka tarkoituksena on päinvastoin muuttaa kaikki radikaalisti? Eikö zen tuntuisi pikemminkin kannustavan vetäytymään kaikista konflikteista ja kamppailuista sisäisen mielenrauhan nimissä? Eikö sitä voi pitää yksilöllisenä ratkaisuna, joka auttaa ihmisiä sopeutumaan paremmin vallitseviin yhteiskunnallisiin muotoihin sen sijaan että kannustaisi heitä haastamaan ja kritisoidaan niitä?

Filosofi Slavoj Žižek onkin pitänyt zenä ja taolaisuutta kapitalismin kannalta ihanteellisina uskontoina: ”Länsimainen buddhalaisuus on fetissi, joka avulla ihmiset voivat osallistua täysin sydämin vimmaisella tahdilla pyörivään kapitalistiseen peliin ja silti kuvitella, etteivät he ole siinä lainkaan mukana, sillä he tiedostavat syvällisesti koko speaktaakelin päättömyyden. Tärkeää on vain sisäisen Minuuden rauha, johon ihmiset voivat aina vetäytyä...” Ottaen huomioon Steve Jobsin kaltaisten kapitalismin gurujen zenharjoituksen tai vaikkapa koko Piilaakson hippinergioiden kääntämisen pääoman kasaamisen ja kilpailun välineiksi Žižekin väite ei tunnu täysin perusteettomalta. Meille tunnutaan tarjoavan kaikkialla yksilöllisiä ratkaisuja ongelmiin, jotka vaatisivat yhteiskunnallisia ratkaisuja.

Fromm kritisoi 1970-luvun alussa nousevaa new age -ilmiötä samankaltaisin perustein kuin Žižek. Frommin viimeisenä assistenttina toiminut Rainer Funk kirjoittaa: ”Fromm veti pois luvun ’Askelia kohti Olemista’ teoksen *Olla vai Omistaa?* käsikirjoituksesta juuri ennen vedosta, sillä hän pelkäsi ihmisten kuvittelevan, että kirjassa pelkästään kannustettiin yksilöitä etsimään omaa henkistä hyvinvointiaan tietoi-

suuden kasvattamisen ja itseanalyysin kautta ilman, että he pyrkisivät samalla muuttamaan taloudellisia realiteetteja, jotka tuottivat omistamiseen keskittyvän elämänmuodon.” Frommin mukaan puhtaasti yksilölliset ratkaisut ovat mahdottomia, sillä yksilöt ovat aina suhteessa ympärillään oleviin ihmisiin. Sairas yhteiskunta saa myös yksilöt sairastamaan, eikä mielenterveydelle jää juuri tilaa maksimaaliseen työntekoon ja kuluttamiseen hullaantuneessa maailmassa. Toisaalta Fromm ajatteli, ettei minkäänlaista radikaalia katkosta nykyiseen todellisuuteen voida saada aikaiseksi, ellei ihmisten jokapäiväisessä elämässä, heidän tunteissaan, haluisaan ja toiveissaan tapahdu perustavanlaatuisia muutosta. Frommin tulkinnassa zen auttaa ihmisiä tunnistamaan haitallisten ilmiöiden vaikutusta ja kääntyy siten yhteiskunnalliseksi muutosvoimaksi.

Vallankumouksellisen zenin ytimessä on torjunnan purkamisen ajatus. Frommille zen on väline paljastaa ja purkaa ”yhteiskuntaluonteen” vaikutusta elämässämme: ”Kaikki yhteiskunnat muovaavat niissä elävien ihmisten luonnetta siten, että *he haluavat tehdä juuri niitä asioita joita heidän on pakko tehdä*. – – [m]ikäli ’yhteiskuntaluonne’ menettäisi johdonmukaisuutensa ja vakuuttavuutensa, monet ihmiset lakkaisivat toimimasta niin kuin heidän pitäisi toimia, jolloin yhteiskunnan vallitsevat muodot joutuisivat koetukselle.” Frommin näkemyksen mukaan olennaista onkin havaita millaiset halut, tarpeet, unelmat ja suhteessaolon muodot edistävät vain vallitsevia yhteiskunnallisia valtasuhteita ja mitkä puolestaan edistävät yhteistä hyvinvointiamme.

Frommille oli selvää, ettei psykologian saati zenin tehtävä ollut suinkaan auttaa ihmisiä sopeutumaan vallitsevaan yhteiskuntaan vaan lisätä heidän kykyään päättää itse omasta elämästään. Hän näki zenin syvästi antiautoritaarisena perinteenä: ”Kokemustemme spontaanisuutta ei kuitenkaan estä vain järki vaan myös monenlaiset auktoriteetteina esiintyvät käsitteet ja hahmot. Tästä syystä ’zen ei anna sinällään minkäänlaista arvoa pyhille sūtrille tai tulkinnoille, joita viisaat ja oppineet niistä tekevät. Henkilökohtaiset kokemukset puhuvat auktoriteetteja ja ilmestyksiä vastaan.”

Kritiikki, jota zen älyllistämistä kohtaan esittää, valaisee nyky-yhteiskuntia vaivaavaa vieraantuneisuuden ongelmaa. Vieraantunut ihminen

elää elämänsä ulkoa annettujen abstraktioiden, käsitysten ja oletusten kautta. Hän seuraa ruuduilla esiintyvien ihmisten elämää sen sijaan että eläisi itse unelmoimaansa elämää. Hän samaistuu valtion ja kansan kaltaisiin abstraktioihin sen sijaan että muodostaisi solidaarisia, avoimia ja rakastavia ihmissuhteita ympärillään oleviin ihmisiin. Hän luovuttaa töissä päätösvallan johtajille, omistajille ja sijoittajille sen sijaan että osallistuisi demokraattiseen taloudelliseen prosessiin, jossa päätettäisiin millainen työ on järkevää, miten se tulisi toteuttaa ja miten sen hedelmät tulisi jakaa. Lyhyesti: vieraantunut ihminen *luovuttaa itsensä voidakseen toteuttaa itseään*. Vieraantuminen on mahdollista vain koska ihminen luottaa enemmän ideologioihin ja abstraktioihin kuin itseensä ja omaan kokemukseensa todellisuudesta: ”Pohjimmiltaan torjunnan tilassa elävä ihminen kokee maailman *älynsä* kautta. Hän kuvittelee olevansa tekemisissä *maailman* kanssa, vaikka todellisuudessa hän on tekemisissä pelkkien *sanojen* kanssa.”

Frommin zeniläinen yhteiskuntakritiikki saa uutta relevanssia nykyisessä informaatiota pursuavassa myöhäismodernissa kulttuurissa. Virtuaalisten todellisuuksien, huomiotalouden ja jatkuvan ärsykevyyden määrittämässä ympäristössä keskittymiskyvystä on tullut äärimmäisen niukka resurssi. Jatkovasti uusiutuvien vaikutteiden ja ärsykkeiden keskellä on vaikea hahmottaa millainen tieto on merkityksellistä, millaiset ihmissuhteet edistävät onnellisuuttamme, millaiset halut sallivat meidän toteuttaa itseämme luovuttamatta samalla pois itseämme ja niin edelleen. Zen toimii vastalääkkeenä nykykulttuurin luomalle ”ähkylle”. Se hiljentää kaikkialle tunkeutuvan yhteiskunnallisen ”hälyn” ja luo tilan, jossa voimme jälleen tunnistaa mitkä asiat ovat meille todella hyväksi ja mitä teemme vain täyttääksemme meihin asetettuja odotuksia.

Tällaiset oivallukset edistävät myös buddhalaista pyrkimystä suhtautua myötätuntoisesti kaikkeen elävään ja lieventää maailmassa olevaa kärsimystä. Hälvettäessään harhaanjohtavien ideologioiden ja vieraannuttavien välitysmekanismien lumoa zen voi auttaa meitä tunnistamaan miksi ihmiset kärsivät ja mitä olisi tehtävä, jotta kärsimys lakkaisi.

Frommin näkemyksen mukaan parempaa ja vapaampaa maailmaa ei voida luoda pelkästään toteuttamalla radikaaleja yhteiskunnallisia ja

taloudellisia muutoksia vaan muuttamalla samalla jokapäiväistä suhdettamme maailmaan: ”Ellei ihminen ole saavuttanut luovaa suhdetta maailmaan, jonka huipentumana voidaan pitää *satoria*, hän pystyy korkeintaan kompensoimaan rutiininomaiseen elämään, kuvainpaltvontaan, tuhoavuuteen, materiaaliseen ahneuteen ja vallantavoitteluun liittyviä depressiivisiä piirteitä.” Frommin teksti edustaakin 1960-lukulaista pyrkimystä tuoda yhteen subjektiivisia ja sosiaalisia emansipaatioprojekteja. Hän ei aseta yksilöllistä ja yhteiskunnallista muutosta tosiaan vasten vaan pitää niitä toistensa ehtoina.

On totta ettei Frommin tulkintaa zenbuddhalaisuudesta varmaan-kaan voida pitää erityisen oikeaoppisena. Myös hänen esittämänsä yhtäläisyydet psykoanalyysin ja zenbuddhalaisuuden välillä tuntuvat joskus kaukaa haetuilta. Aivan kuten 1950-luvun beatnik-kirjailijat Fromm lähestyy zeniä pyrkimyksensä löytää vastauksia moderneja länsimaisia yhteiskuntia vaivaaviin ongelmiin. Tällaisissa tulkinnoissa tehdään harvoin oikeutta traditiolle sinänsä. Rohkeat uudelleentulkinnat ja jopa väärinymmärrykset tuovat kuitenkin traditioihin eloa ja saavat ne puhumaan uusille yleisöille. Kulttuurinen luovuus tuntuu edellyttävän kummallisia hybridejä ja mutaatioita, uusien assosiaatioiden muodostamista näennäisesti etäisten ilmiöiden välillä. Kysymykset siitä, ovatko tällaiset tulkinnat oikeaoppisia tai kunnioittavatko ne riittävästi traditiota, taitavat kuulua näinä päivinä lähinnä dogmaatikoille. Olennaista lienee sen sijaan tunnistaa millaisia hedelmiä tulkinnat tuottavat – kahlitsevatko ne ihmisiä vallitseviin ennakkoluuloihin ja kärsimystä aiheuttaviin käytäntöihin vai edistävätkö ne hyvinvoinnin ja myötätunnon leviämistä maailmassa.

Mika Pekkola

22.7.2012 Espoossa

Kirjoittaja on Erich Frommista väitöskirjan tehnyt kirjailija ja tutkija.

Kirjallisuutta

Fromm, Erich, *Pako vapaudesta*. Kirjayhtymä, Helsinki 1976. Suom. Markku Lahtela.

Fromm Erich, *Rakkauden vaikea taito*. Kirjayhtymä, Helsinki 1977. Suom. Matti Luoma ja Marja Matikainen.

Fromm Erich, *Terve yhteiskunta*. Kirjayhtymä, Helsinki 1971. Suom. Annikki ja Matti Kannosto.

Funk, Rainer, "Editor's Foreword". Teoksessa Erich Fromm, *The Art of Being*. Constable, London 2001 (1993).

Žižek, Slavoj, "The Prospects of Radical Politics Today". *International Journal of Baudrillard Studies*. http://www.ubishops.ca/ baudrillardstudies/vol5_1/v5-1-article3-zizek.html.